

ՀԱՅ ԱԾՈՒՂՆԵՐ

ՊԵՏՄԵԿԱՆ—ԷՆՆԵԿԱՆ ՀՇՆԵՇՈՎ¹⁾

Գ. ԼԵՒՈՆԵԱՆԻ

Բ. ԱԾՈՒՂԱԿԱՆ ՄՐՅՈՒՄԸ

§ 28. Բանաւոր. Աշուղական արուեստի մէջ պակաս դժուար տեղ չի բռնում և հրապարակական մրցումը, չթէրէալլըժը, բասը, Մրցութեան տեղը՝ մարաքեան՝ լինում է կամ մի բացօդեայ տեղ, հրապարակ, կամ մի մեծ սրճարան: Օր առաջ արդէն տարածւում է լուրը թէ այսօրն աշուղը եկել է այսինչ աշուղի հետ մրցելու, փորձուելու: Եկուորը լինում է կամ մի անուանի աշուղ, կամ նոր երևացող ոյժ, տեղացի յայտնի աշուղին ցոյց տալու իւր ճշունարը, ժամրիֆաթը, շնորհքը: Հաւաքւում է բազմաթիւ հասարակութիւն ունկնդիր և վկայ, իսկ տեղական և մօտակայ աշուղներն էլ հետաքրքրութիւնից բացի՝ ներկայ լինելով հանդիսանում են որպէս ընթերակայ և դատաւոր: Մրցող աշուղները նստում են դէմ առ դէմ, սաղերը ձեռքերին և սկսում զործը: Ինչպէս մենամարտութեան ժամանակ սովորութիւն է աւարճանակը տռաջիւնը նսն է արձակում ով ինքը չի եղել առաջարկողը, այնպէս էլ այստեղ տռաջին հարցերը այն աշուղն է ասում, ով պատճառ չի եղել այդ մրցման: Նորեկը, փորձուել ուզողը, ուշադրութեամբ լսում է վարպետ աշուղի երգը, թէ ինչպիսի լարուած դրութեամբ ու սրտի բարախումով սպասում են ներկայ երողները, դրան պէտք է միայն ականատես լինել: Յօսք չը կայ որ տեւի իս լարուած ու շփոթուած դրութեան մէջ են լինում զործի հե-

¹⁾ Տես Ազգադրական Հանգ(ա X. և XI. գրքեր:

լուսնները, տիրում է այնպիսի ոգևորութիւն, որ մարդ մի բոլոր կարծում է թէ Օլիմպիական խաղերի դարերումն է ապրում։ Այնպիսի պատկառանքով ու լրջութեամբ են վերաբերւում աշուղները, թէ ունկնդիր հասարակութիւնը այդ գործին, որ ճիշտ կարծես գիտութեանց կանառում ու ճեմարանում ակադեմիկ ու պրոֆեսոր վէճ ունին մի նշանաւոր խնդրի կամ գիտելոտացիայի մասին։

Յանկարծ տիրող լուսնեան, ժողովրդի շքար-փքարէ միջից լուսւմ է վարպետ աշուղի հեղինակաւոր ձայնը. նա երգով հեղնում է նորեկին, ծագում է նրա յանդգնութեան վերայ որ համարձակուել է դուրս գալ իւր նման յայտնի աշուղի տոաջ. մի խօսքով շատ բարձրից խօսելով ուղում է հենց սկզբից նրա աչքը վախեցնել։ Սրա ամեն մի տուն յարձակողական երգին նա պատասխանում է անպատճառ նոյն զաֆիայով,— ձեռով, (չափ, վանկ, յանդ.)։ Այս սկզբնական հակառակութիւնը, որ համեմատաբար թեթեւ բան է լինում, կազմում է դեռ եւ մրցման նախերգանքը. ինչպէս որ բմբիշները կոչելուց տոաջ դեռ մի քանի անգամ միմեանց մօտենում են ու թափ տալիս փորձելու հակառակորդի ոյժը։ Յետոյ եկւոր աշուղը solo ածում է մի դժուարին եղանակ, երեի ցոյց տալու երաժշտութեան մէջ իւր ունեցած ընդունակութեան չափը։ Նուազածութիւնից յետոյ սկսում է իսկական մրցումը։ Վարպետ աշուղը ծանր եղանակով երգում է մի զափուլլամա, զանազան հարցեր պարունակող մի երգ, հրաւիրելով մեկնել իւր հարցերը։ Հակառակորդը իւր բոլոր ոյժը, ընդունակութիւնը, շքանորհրդ գործ է դնելու որ նրա երգելու միջոցին մօտի մէջ մեկնէ բոլոր հարցերը ու ստանաւորի վերածէ նոյն չափով ու յանգով։ Այստեղ է ահա աշուղական արուեստի ամենագոյնաւորին կողմը, այստեղ է աշուղի յանկարծախօսութեան (էմբաովիտափոն) ընդունակութեան չափը յայտնի լինում. այստեղ է եկւոր աշուղի քննութիւնը։ Նա եթէ կարողանում է արուած հարցերին պատասխան դառնել ու երգ հիւսելով նոյն եղանակով ասել, արժանի է լինում վարպետ աշուղ կոչուելու, իսկ եթէ չի կարողանում մրցութեան դիմանալ՝ սաղը ձեռքից առնում են ու ճանապարհ ձգում. այսինքն եզնա, դու արժանի չես աշուղ կոչուելու։ Պատահում է երբեմն գործը բոլորովին այլ կերպարանք է ընդունում։ Եկւոր աշուղը լինում է նոյնպէս յայտնի կամ մի նոր ապականդաւոր երիտասարդ ու երբ պատասխանում է վարպետ աշուղին ու ինքն էլ ստանում վարպետի կոչումը, դրանով չը բաւականանալով ուղում է եւ կապել, այսինքն յաղթել նրան։ Նա ինքն էլ իւր կողմից մի հարցական երգ է ասում աւելի դժուար կազմով ու յան-

գով ու խնդրում է պատասխանել: Հին վարպետը դժուարանում է պատասխանել ու մնում է շուարած: Իրարանցում է ընկնում ժողովրդի մէջ, որ մի «ղարիբ աղայ» իրենց յարգուած վարպետին «կապեց»։ Վերջինս աշուղական ասանդական օտվորութիւնը դժբել չուզելով իւր ձեռքով սաղը յանձնում է նրան ու ձեռքը համբուրում խոստովանելով նրա իրենից բարձր լինելը. բայց այսպիսի հազուադէպ դէպքերում յաղթողն առհասարակ վեհանձնարար յետ է դարձնում սաղը հին աշուղին ու ինքն էլ նրա ձեռը համբուրում, խնդրելով նրա «հայրական օրհնէնքը»։ Այս ասակ մրցումների նկարագրութիւնն և երգեր կան «Արութիւն և Մանուէլի» մէջ և Զիւանու փոխադրած հեքիաթներում. հետաքրքրուողը կարող է նայել:

Ուշադրութեան արժանին այն է, որ յարգուած ու սիրուած ծերունի աշուղը եթէ յաղթուած է մի նոր յայտնուող աշուղից, ժողովրդի մէջ իւր պատիւը չի կորցնում, որովհետեւ նա էլ իւր ժամանակին ուրիշներին է յաղթել, այլ մնում է իւր աստիճանի վերայ. միայն թէ յաղթողը նրանից աւելի հեղինակութիւն ու համարում է ձեռք բերում ու սաղը կախում նրա սաղից վեր¹⁾։ Մեր աշուղների պատմութեան մէջ նշանուող մրցումներից յիշենք. Քեշիշ Օղլին (երկրորդ) Ղարսում յաղթել է յայանի Թուրքին, Շիրինը Էրզրումում Հասպի երեւիլի թուրք աշուղին, Սայեաթ-Նովին ծերութեան օրերում Թիֆլիսում չմի երեւիլի օտարական աշուղին (Ախվերդեան անունը չի տալիս), Զիւանին երիտասարդ ժամանակ Ալէքսանդրապոլում Զահրի և Հաւէա անունների աշուղ-ներին ու յետոյ զանազան ժամանակներում երեք թուրք աշուղներին:

Աշուղական մրցման բանաւոր կողմը ու յանկարծախօսական վէճերն աւելի աչքի են ընկնում մուհամմի ժամանակ, Մուհամմէն, ինչպէս ցոյց տուինք վերևում, մի խրթին հանելուկ պարունակող երգ է, որ վարպետ աշուղը հրապարակ է հանում լուծելու. այդ հետաքրքրութեան արժանի գործը ունի իւր առանձին նկարագրութիւնը: Ահա.—

Մուհամմէն՝ որ մեծ մասամբ լինում է 3—4 տունից կազմուած մի հանելուկ՝ Ղօշմայ կամ Գաղիշ, խոշոր տառերով գրւում է մի մեծ թղթի վրայ ու ասեղներով ամրացուելով մի շալի՝ կախ-

¹⁾ Պէտք է գիտենալ որ սրմբանում աշուղները սաղերը կախում են ըստ ասեղութեան. մի սաղի վերեւ տանելը վերաւորից կորող է լինել աւագ կողմի աշուղներին, իսկ սաղը աւելի է դալիս՝ պէտք է իւր սաղը կախ անի ամենից ներքեւ միջին սր մրցութեան դուրս կը գայ ու կը որոշուի նրա աստիճանը:

ւում է սրճարանում աշուղների ամբիոնի վերեւը, տոաստաղի մօտ։
Հանելուկի հեղինակը, որ վարպետ աշուղներից մէկն է լինում,
նստում է մէջ տեղը Մուհամմի տակ, իսկ աջ և ձախ տեղաւոր-
ւում են քաղաքի և շրջակայ տեղերից այդ առթիւ հաւաքուած
աշուղները ըստ աւագութեան թւում 15—20 հոգի։ Հաւաքում են
քաղաքի պատուաւոր անձինք, երգ ու աշուղ սիրող տաղերն բազ-
մութիւն, որքան որ տեղաւորում է արճարանը, որ բաւական ըն-
դարձակ տեղ է լինում։ Հանդէսը բացւում է այսպէս. Հանելուկի
հեղինակը իւր բազումաթիւ բացատրութիւնը մի ծրարի մէջ կըն-
քած հասարակութեան ներկայութեամբ յանձնում է սրճարանա-
տիրոջը փականքով պահելու, որ յետոյ ստուգեն, կեղծութիւն,
խորդախութիւն չը պատահի։ Աշուղական այդ ամբողջ օրքնարը
նուագում է իւր զիննը՝ ջնգէյիրը, որից յետոյ հանելուկի հե-
ղինակը բարձր ձայնով կարդում է իւր մուհամմէն, որ ով որ չի
լսել կամ հետուից կարդալ չի կարող, լսէ ու իմանայ, վերջին
անգամ մեր տեսած մուհամմէն 90-ականի սկզբներում կախել էր
Ալէքսանդրապոլում աշրդ Ջամալին. աւելի մօտ զաղափար տալու
համար թէ ինչպիսի բաներ են լինում այդ հանելուկները, թոյլ
ենք տալիս մեզ առաջ բերելու Ջամալու Մուհամմէն—

Ջուարճացնող, գեղեցիկ մի առարկայ է սիրուն
Պորչուրը հասկանալու մարդը պէտք է բանիբուն.
Թաղաւորից սկսած մինչ յետին ուսմիկները
Յանկանում են ունենալ այդ բանից հաստատուն։

Բոլոր մարդկային ցեղը, մինչ կրեկան սիրում է,
Այդ բանի պատճառովը շատ մարդ մնում է առանց քուն,
Իր նիւթը երկրից առած, քանի կերպ խառնուելով
Փայլում է արևի դէմ հանդերձը հագած զարդարուած։

Շատ ժամանակ շրջում է ինքը առանց զգալու,
Արծաթ, ոսկին վազում են նրա յետնից ոլորուն,
Ջամալի, այս պահուստով ով աշխատի զանելու՝
Պէտք է լինի զարգացած, ընտելէտ, հաստատ գիտուն։

5 փանկ. 11 տառ. տառերի հաշիւը 11,144.

Ինչպէս տեսնում ենք այնքան էլ հեշտ չէ այսպիսի մի հա-
նելուկի լուծումը, որքան էլ որ տրուած է տառերի և փանկերի
թիւը և բոլոր տառերի զուամարը։ Սկսում է հարց ու պատաս-
խանով անպատրաստից երգեցողութիւնը, մօտաւորապէս այսպէս—

Ձեզ եմ առաջարկում, վարդերունքը դադար,
 Իմ պահուստը խրթին է ու շատ զգուշար,
 Միտք արէք, աշխատէք բան ու գործ թողած,
 Որոնեցէք, գտէք, աշըգ-աշըգլար¹⁾։

Հեղինակի այս խօսքերին պատասխանում է նրա մօտիկ նրա-
 տած աւագ աշուղներից մէկը, դիցուք Զիւանին—

Աշխատանքով մարդ կը դանի ամեն բան,
 Եթէ ունի նա մտաւոր բանալի.
 Ձի մնալ պահուստդ ծածուկ ու խափան,
 Որոնենք կը դանենք, աշըգ Զամալի։

Այսպէս, հերթով բոլոր աշուղները մի-մի տուն ասում են ու
 հաւատացնում հեղինակին, որ կը դանեն։ Յետոյ հեղինակը (լաւ
 է այստեղ խօսենք մասնաւորապէս)։ յետոյ Զամալին նոր երգով
 մի քիչ իրր լուսարանում է իւր Մուշամմէն դասնալով աշուղնե-
 րից մէկին—

Երկնադոյն է իմ պահուստը թանկադին,
 Գրաւիչ է, գեղեցիկ է, կաթոգին.
 Երկրորի մարմինն է, ծոփերու հոգին,
 Որոնէ որ գտնես, աշըգ Թիզահի։

Ուս որ իւր խօսքերով դարձաւ հանելուկի հեղինակը, այն
 աշուղը պէտք է անշուշտ պատասխանը երգէ. այսպիսով բոլորը
 մի մի տուն երգում են։ Այս դեռ գործի սկիզբն է. հեշտ ձեն ու
 եղանակը. մասնակցում են և երիտասարդ աշուղներ. բայց երբ
 որոշում է երգի ձեն ու յանգը զգուշացնել, քսան հոգուց մը-
 նում են ութը, տասը. կամաց կամաց աշուղները հեռանում են տապա-
 րիկից որ չը խայտառակուին ու սաղը ձևութից չը տան։ Մի փոքր
 հանգստութիւնից յետոյ ճիշտ որ վարպետ աշուղները երգի ձևը
 փոխում են ու ընտրում զգուշար յանգեր, օրինակ շաղահան բառով,
 ուրեմն բոլորը պէտք է իրանց երգերը վերջացնեն նման բառերով
 որ զգուշար է գտնուում՝ սկահ, վստահ, անահ... կամ ընտրում են
 այնպիսի բառեր՝ որ ա սկիզբն և սիվ վերջաւորութիւն ունենան, ու-
 րեմն ամենը իւր խօսքը վերջացնելու է շաւաղահան շաղեղնակէ շաղ-
 տակէ և այլ նման բառերով։ Ի հարկէ մէկի ասած բառը միւսն այլևս
 իրաւունք չունի կրկնելու, պէտք է նոր բառ գտնի ու իւր երգը
 վերջացնէ նրանով։ Պատահում է որ աշուղներից մէկը մտքում մի

¹⁾ Վերջին խօսքերը Թիզքերին են «աշուղ, աշուղներ։ Գործես ասեղա-
 կան սօղորութիւն է որ մինչև հիմա մեք աշուղները պահում են այդ վերջաւորու-
 թիւնը։

բառ պատրաստ ունենալով՝ դիցուք ժառանգանկա պատրաստում է այդ վերջուտութեամբ մի բառ տողեակ բան շինել՝ որ իւր հերթը հասնելիս երգէ, յանկարծ, տեսպատելի կերպով, մի այլ աշուղ տեսն է ժառանգանկա ու խոցառ փշացնում իւր ընկերի գործը: Խեղճը զայրացած և վախեցած նորից է տքնում, ապա թէ ոչ իւր արուեստակիցների և հասարակութեան առաջ՝ բամբակէ կը մնայ: Վայ նրան ով իւր հերթը գալիս պատրաստուած չկաւ, սխալ բան ասեց. հասարակութիւնը, որ լաւ հետևում է ամեն բոլոր, իսկոյն ընդհատում է նուագածութիւնն և գոռում շնչոմ, չնչոմ, ուստայ Զիզահի կամ ուստայ Տայսինչա...

Երգեցողութիւնն ու նուագածութիւնն շարունակում է ժամերով, անձանքայթ, տիրում է ահալին ողևորութիւն, բերկրանք, ուրախութիւն, քրոքքում... Սրճարանը հասարակական տեղ է, մուտքը ազատ, ամեն մարդ մտնում է դուրս գալիս: Երբ ուշ երեկոյին երգ ու նուագը վերջացնելը մօտենում է և աշուղները յոգնած ուզում են շարաշ անել՝ վերջացնել, այն ժամանակ մի քանի տուն երգով նրանք բաղում են ներկայ եղող պատուաւոր քաղաքացիներին, որ կը նշանակէ՝ Տայսօր վերջացնում ենք... Օրինակներ—

—Հմուտ արուեստագէտ, գործի մէջ փորձուած,
Անուանի վարպետ է Արդար-Մանուկը,
Բազում աշակերտներ ունի երկիւղած,
Քաջ ճարտարագիտ է արդար Մանուկը:

—Քաղաքի մէջ ունի յարգելի անուն
Երեսփոխան մեր Սարոյեան Դաւիթը,
Լսեց մինչև վերջը ուրախ զուարթուն,
Միշտ պատուարժան մեր Սարոյեան Դաւիթը:

—Պարթև հասակ ունի, լայն թիկունք ու թև,
Հաստատ զօրազեւ է Առաքել աղան,
Գողթի, աւազակի օրն անում է սև՝
Զիւարաց պետ է Առաքել աղան:

Գովասանքի արժանացող մարդիկ, այնպէս էլ շատ ուրիշները, զրամական նուէրներ են ուղարկում աշուղներին, որ հաւաքուելով՝ ի ցոյց է տրւում հանելուկի շրա կողմը, թղթադրամները ասեղներով շալի վերայ կպցնելով, իսկ արժաթները երկու կողմից կախուած խնձորների վերայ խրելով:

Նոյն տեսակ երգ ու նուագածութիւնը, գովասանքը շարունակւում է 15—20 օր, մինչև որ կը զանաւի, կը լուծուի միահամ-

մէն: Հեղինակը օրէցօր աշխատում է աւելի լուսարանել, շատ անգամ էլ դիտմամբ մոլորեցնում է: Քանի հանելուկի մեկնումը ուշանում է, այնքան աւելի շատանում է նուէր ստացուած փողը, շալը ծածկւում է թղթադրամներով ու խնձորները ծանրանում են ապասի-ներով: Որ աշուղը որ հանելուկը մեկնեց՝ նա պէտք է վերցնէ այդ գումարը, իսկ եթէ հանդիսականներից մէկը լուծեց՝ նա գումարը կէս է անում հեղինակի հետ: Պատահում է, որ որոշեալ ժամանակում ոչ ոք չի կարողանում մեկնել մուհամմէն, այն ժամանակ հիդրնակն ինքը հրապարակապէս յայտնում է իւր պահուստը ու գումարի կէսը ինքն է ստանում, իսկ միւս կէսը բաժանում են բոլոր աշուղների միջև: Աշուղ Ջամալու յիշեալ մուհամմի ժամանակ, յիշում ենք թէ ինչպէս Ջիւանին օրերով նստում էր գրքերի ու բառարանների մէջ, տառերի գումարներ էր հաշւում ու աշխատում էր գտնել պահուստը, անհանգիստ էր, բոլորի յոյսը իւր վերայ լինելը գիտէր, ամօթ էր համարում իւր անուանը, որ հանելուկը, որի տակը ինքը նստած է, մնայ անլուծելի: Վերջապէս մի կիրակի օր էր, սրճարանում ասել զցելուտեզ չկար, աշուղներից մնացել էին միայն հինգ հոգի, որովհետեւ այդ օրն արդէն բանը հասել էր «էվէլ տիրերի», զինջիլլամայի, ավլֆլլամայի և այլ գժուարածե կրգերի: Հետաբերութիւնը կուտարեալ էր. մի երկու ժամ երգեցողութիւնից յետոյ յանկարծ բարձրացաւ Ջիւանու ձայնը—բարձր հանդիսաւոր «է՛» և անմիջապէս սկսեց բնչեղադիվ հետեւալը ասել.

Լուսաւորչի գօտին, Տրդատի թողը,

Սանդուխտ թագադուտեր գլխի պտակը

Պահուստդ էր զարգարում ոսկէ մանեակը

Դրակոնտիկոնն է, աշրդ Ջամալի:

Աշրդ Ջամալին ցնցուեց. չը կարողացաւ զսպել իրեն: Երգով պատասխանելու...—պարտաւորութիւնը եթէ չը լինէր, տեղից վեր պէտք է թռչէր, բայց մի-երկու բառից յետոյ հասարակութեան իրարանցումը հանդստացրեց հանդիսաւոր երգելով—

Ժառանգել ես մեծ աշուղի գու տնժան,

Մի պահուստ չի մնալ քեզանից թողուն.

Աշխատեցիր ու աքնեցիր տառնց քուն

Որոնեցիր գտար, աշրդ Ջիւանի:

«Ջան, մաշուլլա, հւստա Ջիւանի, բրաւօ», թնդացնում է հասարակութիւնը և տիրում է մի խառնաշփոթ ազմուկ: Ով չէ լսել նորից է ուզում լսել թէ ինչ ասեց Ջիւանին, ինչ է բա-

ցատրութիւնը, կամ թնշ բան է գրականգիրկներ: Պարզուած է որ զա դուս հայերէն բառ է (թէն քիչ գործածական), որ նշանակում է մինէ, էմայլ: Հասարակութիւնը իսկոյն պահանջում է կնքուած ձրարը. բերում բաց են անում, տեսնում են պարզ գրուած է գ ր ա կ ո ն դ ի կ ո ն: Տառերի գումարը հաշուած են ձիշտ որ 11, 144. ուրեմն ոչ մի կասկած չը կայ, հանելուկը լուծուած է:

Պէտք է տեսլ, որ ամեն անգամ մուհամմա կախելը աշուղ-ներին մեծ զլխացատնք է պատճառում ու նրանց շատերին դնում գծուար գրութեան մէջ՝ եթէ գալիս են հաւաքում, գծուար է մասնակցելը, հանելուկի տակ մինչև վերջը դիմանալը. եթէ չեն գալիս, ասում են թայս ինչ աշուղը վախեցաւ, չեկաւ, սա աւելի անառնելի է. հասարակաց կարծիքը չի կտրու չը գնահատել հասարակութեան մէջ ապրող մարդը, նրա աշուղը:

Բացի մրցումների և հանելուկ կախելու ժամանակից մի որևէ աշուղի անպատրաստից ասելու ընդունակութիւնը յայտնի է լինում նաև զանազան հանդէսների, խնճոյքների և հացկերոյթների միջոցին՝ երբ հարկ է լինում, կամ խնդրում են մի նոր բան տեսլ: Հարսանիքների ժամանակ ճորտպատկաւների ղոփետը, ճհարսի մնաս բարովը արդէն ամեն մի աշուղի համար սովորական նիւթ է: Աւելի լուրջ կերպարանք է ընդունում յանկարծախօսութիւնը՝ երբ աշուղը յանկարծ մի նշանաւոր ու արտաշարժ զէպիկ լուր է լսում և իսկոյն, անպատրաստից մի բան ասում: Այդար Ազամ Ակոսու կործանուածը լսելիս երգեց մի մութամմազ, Երիթնը՝ յաճախ նոր երգ խնդրելիս իսկոյն նորն էր ասում: Զիււանին Գրիգոր Զանգեանի մահը լսելիս ողբաց նրա անդառնալի կորուստը՝ անպատրաստից:

§ 29. Գ ր ա լ ո թ.—Բանաւոր մրցումից յետոյ տեսնենք այժմ գրաւորը, այսինքն այն, ինչ որ անպատրաստից չէր ասում, այլ գրում էին աշուղները և միմեանց ուղարկում՝ կամ տարածում որ հասարակութիւնն իմանայ. միեւնոյն էր, ինչ որ այժմեան լրագրական բանակոխները և ընդդիմախօսական նամակները: Մի աշուղ իւր ժամանակակից հարցերի մասին կամ մի այլ հարցի վերայ մի երգ էր յորինում. նրա կարծիքը կամ յայտնած մտքերը գուր չէին գալիս միւսին ու սա գրում էր նոյն չափով ու ձևով մի երգ թի հանդէպ, երգում, տարածում էր հանելով հակառակորդի ականջին: Այս բանը հին ծագում ունի, զիս Շնորհալու ժամանակները մեր սրբազան բանաստեղծութեան մէջ էլ նկատուած էր այսպիսի դիմաւորարար գրուած տողեր: Հին աշուղներն էլ սիրում էին միմեանց նրճեալ հետուից ատանց մօտ տեսութեան, միմեանց ցոյց տալ իրենց գլուխը: Ներկայումս համարեա թէ

վերջացել է այդ սովորութիւնը, բացառութիւն է կազմում Զիւանու բայժեանքն ի դէմ գրած պատասխանը.

—Անհոգ ես, չես գիտեր, ինչ կայ քո մասին՝

Պատում են քո խեղճ անձիդ շնասիրն...

—Անհոգ չեմ, լաւ գիտեմ, ինչ կայ ինձ համար.

Որսկանն անտառում շրջում է անդադար...

Եիբրինի ժամանակ այդ տեսակ բանակութեան կրգերից ամենքից աւելի մեծ ազմուկ հանեց «Արլար» երգը: Ով ծանօթ է այդ շրջանի հայ աշուղական կրգերին, ով թերթի է Քնար հայկականը, Ոսկանի «Քնար» ներք. նա անշուշտ տեսած կը լինի այդ երգը իւր պատասխաններով:

Գրաւոր մրցումներին ու հարց պատասխանին է վերաբերում աշուղների մէջ եղած երգով նամակագրութեան սովորութիւնը: Մէկը մի ոտամաւոր-նամակ է գրում հարցերով, միւսը նոյն ձևով ու յանգով պատասխանում է: Մինչև անգամ սովորական բարեհագիր նամակներն էլ աշուղները շատ անգամ միմեանց գրում են երգով, հենց կարծես այդ նրանից է որ նրանք ոտամաւոր աւելի ազատ են գրում քան արձակ: Օրինակ Զիւանու. նախկին բնկեր Սազային երկար ժամանակ նրանից նամակ չունենալով գրում է—

Տասը տարին լրացաւ, չունիմ մէկ նամակ, ով Զիւան,

Եթէ ճոխարան չը կար, գոնէ հասարակ, ով Զիւան.

Մէկ նայեա պանդխտներին ինչն է նրանց միտքարիչ

Բացի նամակ ինչ ունին սիրոյ յիշատակ, ով Զիւան...

Եւ այսպիսի ձևով շարունակում է ամբողջ նամակը:

Գ. ՍՈՈՒՂԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻ ԼԵՁՈՒՆ

§ 30. Ընդհանրական տեղեկութիւններ: Աշուղական գաղտնի լեզու, կամ ինչպէս իրենք, աշուղներն են ասում՝ «թարս լեզուն» հնարուել է այն նպատակով որ հասարակութեան մէջ, կամ մի օտար մարդու ներկայութեամբ, եթէ նրանք ոչ ոք ունենան մի որեւէ վազանի բան խօսելու՝ խօսեն: Ո՛վ է հնարել այս լեզուն, մրտեղ, որ թուականին, յայտնի չէ. միայն աշուղներն ասում են որ Եիբրինի ժամանակները շատ գործածական է եղել ու նա է բերել Ալէքսանդրապոլի և Ղարսի կողմերը՝ որ և տարածուել է Անդրկովկասեան բոլոր քաղաքները: Ի՞նչ բան է այդ նոյն հայերէն խօսակցական լեզուն է, կերպարանափոխուած, դարձուած այսպէս—